

A KATONAI EMLÉKHELYEK TURISZTIKAI POTENCIÁLJÁNAK VIZSGÁLATA ÉSZAK-OLASZORSZÁGBAN

IRIMIÁS ANNA

THE ANALYSIS OF THE TOURISM POTENTIAL OF WAR HERITAGE SITES
IN NORTH-ITALY

Abstract

The military, cultural and artistical heritage of the Great War (1914–1918) has recently become a renewed object of study for researchers in different academic fields such as geography, sociology and tourism. The social memory of the Great War has been partly transformed since the new generations have less direct connections with the past events occurred almost hundred years ago and the interpretation of war sites, memorials, trenches and military cemeteries has been influenced by the gaze of tourists. The aim of this paper is to analyse the geographical aspects of the Austro-Hungarian military sites located in the autonomous region of Trentino, in northern Italy. Following the literature review on the memorial sites of the Great War in Europe the case study on Trentino region is presented. The adapted research methodology included desk research highlighting the conceptual framework on military sites and dark tourism connections. While field research was carried out in the first part of 2013 visiting the most important Austro-Hungarian military heritage sites within the region. Findings show that the tourism attraction of war heritage sites embedded in the mountainous region has been enhanced and revaluated for place promotion.

Keywords: Great War, military memorials, thematic routes, place identity

Bevezetés

A háborús és katonai örökséggel foglalkozó kutatások és megfigyelések elsősorban a történelem tudományterületéhez tartoznak (BALLA T. 2010; GIANNI, P. 2009; PINTÉR T. – RÓZSAFI J. – STENCINGER N. 2009; SZABÓ D. 2009), ugyanakkor az európai első világháborús emlékhelyek, csatatermek, katonai temetők téridentitása a geográfusok és turizmuskutatók számára viszonylag új vizsgálati területet alkotnak. Európa hadtörténetében az első világháború vízvélasztó esemény volt a természeti környezet és a harcoló katonai egységek viszonyában (SEATON, A.V. 1999). A Nagy Háborút (1914–1918) megelőzően a sorsdöntő csaták és ütközetek leginkább a tavaszi és nyári időszakban, a városoktól távoli nyílt területeken, vagy a tengeren zajlottak le. Az első világháború osztrák-magyar hadi tervezése az összecsapások színterének egy merőben új környezetet jelölt ki. A svájci határ és az Adige-folyó közötti területet a Déli-Mészkölpök, a Dolomitok gerincei és az azokból kiemelkedő óriáshegyek töltik ki, amelyek mint természetes védővonalak, a katonai stratégia alappilléreit szolgáltatták. A „gleccserfrontnak” is nevezett területen viszont a katonáknak az extrém időjárási viszonyok között hóviharakkal, lavinákkal, mínusz 15 fokkal hideggel kellett küzdeniük a túlélésért. A jelenlegi Trentino-Alto Adige, Veneto és Friuli-Venezia-Giulia tartományokban az Osztrák-Magyar Monarchia szerteágazó és fejlett erődítményrendszert, sebhelyként a környezetbe vájt lövészárkok-hálózatot épített ki a magaslati helyeken, valamint az Isonzó-völgyében és Carso területén (RAVENNA, D. – SEVERINI, G. 2009). Az összecsapásokban, betegségekben vagy a korábban említett nehéz körülmények miatt elesett áldozatok száma az olasz és osztrák-magyar oldalon egyaránt hatalmas volt, a katonákat pedig a hadszíntérhez közel temették el. Trentino régióban, a Hétközség-felföldön, amely az egyik legvéresebb csatának volt a tanúja, a háború lezárása

után 38 olasz és 8 osztrák-magyar katonatemetőt vettek számba. A fasiszta időszakban, az 1930-as években fogalmazódott meg a gondolat, hogy impozáns katonai emlékműveket és osszáriumokat (csontházakat) építsenek. Az első világháborús emlékhelyek, erődök, lövészárkok, katonai temetők átformálták az észak-olasz tartományok természeti és épített örökségét. Olaszországban 2001 óta törvény védi a Nagy Háború épített és szellemi örökségét, rendelkezik a megemlékezésekről, a helyszínek fenntartásáról valamint az oktatás szerepének fontosságáról. A katonai emlékhelyek és a háborús örökség turisztikai potenciáljának hasznosítását a Trentino autonóm régió turisztikai szervezete (www.visittrentino.it) irányítja, tematikus utak, kulturális és aktív turisztikai szolgáltatások kiépítésével, a háború tárgyi és szellemi örökségét őrző és bemutató múzeumok népszerűsítésével.

Jelen tanulmány célja a Trentino autonóm régióban található első világháborús, elsősorban osztrák-magyar katonai örökség geográfiájának feltérképezése és a katonai örökségre épülő tematikus utak elemzése. A tanulmány első részében, elsősorban az angolszász szakirodalom feldolgozásán keresztül megfogalmazom a sötét turizmus (*dark tourism*), más néven „árnyoldalként” (MICHALKÓ G. 2012) is definiált jellemzőit, valamint a háborús örökséghelyszínek turisztikai potenciálját. A tanulmány második részében, Trentinora vonatkozó statisztikai adatok feldolgozását követően a hagyományos és új emlékhelyek szerepét, valamint a tematikus utak felépítését vizsgálom a turisztikai weboldalak elemzésére, saját megfigyelésekre és terepbejárásra építve. A tanulmány elméleti kiindulópontot kíván nyújtani az első világháborús katonai emlékhelyek turizmusának jövőbeni vizsgálataihoz.

A sötét turizmus definiálása

A fejlettnek tartott nyugati világban a halálhoz való viszony az elmúlt évtizedek során komoly változásokon ment keresztül. A jóléti társadalmakban az átlagos életkor jelentősen megnőtt, a fiatalság és egészség kémiai elixírjei a középkorú és idősödő generációk életminőségét javítják, ugyanakkor a betegségek, a szenvedés és az élethez valójában szervesen hozzátartozó halál, tabutémává lettek. A hagyományos társadalmakban (értsd régen) a születés és az elmúlás természetesnek számított, amely családi körben, családi részvétellel történt. Ma a végső stádiumú betegeket kórházba szállíttatják, ahol idegen környezetben, sokszor az ismerős szemektől távol, egyedül kénytelenek szenvedni. Ezzel szemben a híradóban nap mint nap emberi tragédiákat, tömegbaleseteket, katasztrófákat látunk, miközben a vacsoránkat fogyasztjuk és a másnapi edzésterven vagy az étel kalóriaértékén gondolkodunk. Szórakozásképpen megnézünk egy bűnügyi sorozatot, amelyben kegyetlen gyilkosságok áldozatait boncolják, és ezt már annyiszor végignéztük, hogy a korboncnokok szaknyelve és az orvosi zsargon észrevétlenül helyet kaptak a szótárunkban. A tragédiákkal és a halállal kapcsolatos helyszínek érdeklődést váltanak ki és utazási motivációként is szolgálhatnak (CSÁSZÁR L. 2004; MICHALKÓ G. 2012; SMITH, VL. 1998).

STONE, PH. (2012) tanulmányában rávilágít arra, hogy amióta a világ világ az emberek elzarándokolnak olyan helyekre, amelyek valamilyen módon a halálhoz kötődnek és számukra bizonyos szintű jelentőséggel, mondanivalóval bírnak. A háborús áldozatokkal kapcsolatos helyek földrajzilag és tematikailag jól lehatárolható turisztikai attrakciónak felelnek meg. Ezek a háborús emlékhelyek korántsem nevezhetők „jó helyeknek”, sokkal inkább mély jelentéssel és jelentőséggel bírnak, amelyek egyaránt a kollektív emlékezet és történelmi események színhelyei. CHRONIS, A. (2005) az Amerikai Polgárháború egyik legvéresebb ütközetéről, a gettysburgi csatáról és az örökséghelyszínről írt tanulmányában hangsúlyozza, hogy a polgárháború narratívája meghatározza az amerikai kollektív emlékezetet, amelyben a Pennsylvania területéhez köthető gettysburgi csatának szimbolikus

jelentősége van. Megfigyelései szerint a csatateret évente mintegy két millió turista keresi fel. Ugyanakkor SEATON, A. V. (1999) hangsúlyozza, hogy nem minden jelentős csatateréből és csatából válik szimbolikus hely. Waterloo-ról írt tanulmányában azt a folyamatot elemzi, amelyben a csata és annak helyszíne szakrális jelentőséggel ruházódik fel, és már szinte az ütközet másnapján családtagok, turisták, veteránok és kutatók keresték fel a helyszínt. Waterloo, az első világháború lezárásáig, Európa leglátogatottabb csatateré volt. Az emlékhelyeket felkereső turisták és zarándokok motivációi közötti különbségre világít rá HYDE, K.F. és HARMAN, S. (2011) az ausztrálok és új-zélandiak számára kiemelt jelentőségű Gallipoli csatateréről írt tanulmánya, amelyben szintén a hely szakrális jelentőségét hangsúlyozzák.

Árnyoldal turizmus (az angolszász irodalomban *dark tourism* vagy *thanatourism*) olyan turisztikai céllal történő utazást jelent, amelyet részben vagy egészben a halállal vagy szenvedéssel kapcsolatos tényleges vagy szimbolikus helyszínek megtekintése motivál. Az *1. táblázat* a sötét turizmus helyszíneinek kategóriáit csoportosítja, hangsúlyozva az attrakcióelemek közötti egységes tematikát, valamint a helyszínek és események széles skáláját. Jelen tanulmány fókuszában a háborús örökségek helyszínei és az ezekre épülő attrakciók állnak, különös tekintettel az első világháborús katonai emlékhelyekre, temetőkre és múzeumokra. A katonai emlékhelyek felkeresése és az árnyoldal turizmus meghatározásának általános szempontjai közötti eltérésként lényeges kiemelni néhány tényezőt. A katonai emlékhelyek és háborús örökség-helyszínek felkeresésében szerepet játszik az emlékezés, az áldozatok előtti kegyeletrovás és a történelmi múlt megismerése iránti igény.

A sötét turisztikai örökség-helyszínek látogatásának fontos eleme azok autentikussága, amely az élmény egyedülállóságát garantálja. A helyszíneken megvásárolható ajándéktárgyak, relikviák, fotók eredetisége azonban számos esetben megkérdőjelezhető. Berlinben például 25 évvel a Fal leomlását követően még mindig megvásárolhatóak az „eredeti faldarabok”. SEATON, A.V. (1999) a waterloo-i relikviák kapcsán említi, hogy már a 19. századi brit útikönyvek figyelmeztetik a Belgiumba utazókat arra, hogy a Waterloonál árusított emléktárgyak nagy része hamisított.

Az első világháborús katonai emlékhelyek öröksége

Az első világháború a „szélsőségek kora” vagyis a 20. század első világméretű tragikus eseménye volt (HOBSBAWM, E.J. 1998). A nyugati- és az olasz fronton az évekig tartó állóháború borzalmai mély társadalmi változásokat idéztek elő. A családok személyes vesztesége felfoghatatlanul nagy volt, hiszen ez volt az első háború, amelyben nem hivatásos katonák, hanem toborzott sorkatonák harcoltak. A Nagy Háború egyfajta kulturális sokkot generált, az írók, költők, képzőművészek, filmkészítők világnézete radikálisan megváltozott, a háború új nyelvezetet és műfajokat teremtett. A politikai változások szintén gyökerestől forgatták fel az évszázados „rendet”. Az európai birodalmak (köztük az Osztrák-Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és az Orosz Birodalom) felbomlottak, poraikból megszülettek az úgynevezett nemzetállamok. A négy évig tartó hadviselés az európai tájat is radikálisan átformálta. Akkoriban „világégésről” beszéltek. A verduni ütközetekről készült korabeli fekete-fehér felvételek, amelyeken egy lövészárók és a csontig lemart fatörzsmaradványok látszódtak, kézzel foghatóan szemléltették a történelmet tanulókkal a háborús és emberi pusztítás mértékét.

A Nagy Háborút követő generáció kollektív emlékezetében fontos szereppel bírt, hogy az elesett frontkatonákra és hősi halottakra megfelelő módon emlékezzenek. A méltó megemlékezésen keresztül az utókor egyfajta magyarázatot próbált találni a háborús szörnyűségekre. A háború befejeztével a harcmezők visszaváltoztak földművelési és gazdálkodá-

A sötét turizmus helyszínei
Dark tourism sites

Helyszínek tematikus kategorizálása	Nemzetközi és magyar* példák	Háborús emlékhelyek és katonai örökség
A halál nyilvános bemutatása	Régmúlt időkben: gladiátorok közötti harcok Rómában, kivégzések és akasztások a Középkorban	
Tragédiák helyszíne	Légi katasztrófák, hajószerencsétlenségek, terrortámadások helyszínei.	Somme-i és Verdun-i csatater, Hiroshima, Mohácsi Csata Emlékhely
Tömeggyilkosságok / tömeges halál helyszíne	Auschwitz világörökség helyszíne, Pompeii romjai	Csataterek, harcműzők felkeresése, az Aradi vértanúk emlékhelye
Híres emberek halálának / nyughelyének helyszíne	Dallasban a Kennedy-gyilkosság helyszíne, Elvis gracedland-i sírja, Abdán Radnóti kivégzésének helyszíne	A Szent Pál katedrálisban Wellington sírja
Emlékhelyek	Kapucinus-katakomba Palermóban, csontkáporna Kutna-Horában, kripták felkeresése	Háborús emlékhelyek, katonai műemlékek, emlékoszlopok, katonai temetők felkeresése
A háborúval és a csatákkal kapcsolatos megfogható és megfoghatatlan elemek	Múzeumok fegyverkiállításai, háborús relikviák gyűjteménye	A Forradalom Múzeuma Kubában, a Holocaust Múzeum Washingtonban vagy Budapesten, a Gyulai Vár fegyvertára
Gyilkosságokkal kapcsolatos megfogható és megfoghatatlan elemek	Gyilkosok, gonosztevők fegyvereinek, személyes tárgyainak bemutatása Madame Tussauds hírhedt gyilkosokat bemutató kiállítása, A Gyilkos Tárlat Budapesten, Horrorárium és Kínzómuzeum Keszthelyen.	
Börtönök felkeresése	Alcatraz az Egyesült Államokban, Robben Island a Dél-Afrikai Köztársaságban, a Terror Háza Múzeum Budapesten, Börtönmúzeum Sátoraljaújhelyen.	
A rabszolgaság örökség-helyszínei	Cape Coast Castle Ghanában	
A halált megjelenítő szimbolikus bemutatók	Vallási események, amelyek Krisztus szenvedését és halálát mutatják be, csatajelenetek újrarájátszása, a történelem megelevenítése. A Passió-játék Magyarpolányban.	Az Amerikai Függetlenségi Háború csatáinak felelevenítése.

Forrás: SEATON, A.V. (1999) és STONE, PH. (2012) alapján saját szerkesztés.

* Az itt felsorolt helyszínek csupán jelzésértékűek, a lista korántsem teljes, mivel jelen tanulmánynak ez nem célja.

Source: based on SEATON, A.V. (1999) and STONE, PH. (2012) the author's own elaboration.

* The elencated dark tourism sites are to indicate some examples, the list is not complete.

si területekké, az áldozatok a katonatemetőkben szabályos sorban letűzött keresztek alatt békében nyugodtak, a városokat, utakat, hidakat újjáépítették. A táj békéssé változott és a háború emléke a kollektív emlékezetben élt tovább (WINTER, C. 2009). A kollektív emlékezetet az érzelmek, a személyes kötődés és a múltbéli eseményekre vonatkozó társadalmilag elfogadott, közös vélemény határozzák meg. A háború lezárását követően katonai

emlékhelyeket, obeliszkeket, diadalíveket, műemlékeket állítottak a hősök emlékének, a korábbi fronthoz közeli katonatemetők és tömegsírok látogathatóvá váltak, a háború tárgyi örökségét múzeumok gyűjteménye őrzi, a nagyvárosokban pedig szobrok és szoborcsoportok emlékeztetik a járóelőt a harcokban életüket vesztett fiatalokra. Mivel az összecsapásokban elesett katonákat nem tudták hazaszállítani, így a fronthoz közeli területeken helyezték őket örök nyugalomra (WINTER, C. 2011). A nyugati fronthoz kapcsolódó, hatalmas kiterjedésű katonai temetők ma a tájba ivódott emlékezés földrajzi helyszínei, a téridentitás meghatározó mérföldkövei és egyben turisztikai célállomások (pl. Franciaországban Somme és Neuville-Saint-Vaast német katonai temetője vagy Flandriában Ypres katonai temetője). Franciaországban és Belgiumban közel 1000 katonai temetőt tartanak számon, melyek a városoktól távol, a békésen ölelő tájba rajzolódnak. A Nagy Háború mélyen beleszövődött az európai történelmi és kultúremlékezetbe. A második világháború felülírni látszott az előző borzalmait, ugyanakkor az elmúlt években újra megnőtt az érdeklődés az első világháborús emlékhelyek iránt. A mai generáció, 95 évvel a konfliktus lezárását követően, a háborús eseményekre vonatkozó akár felszínes vagy mélyebb tudással rendelkező tagjainak információ- és ismeretszerzési módszere a digitális technológia és kommunikáció robbanásszerű fejlődésének köszönhetően megváltozott. Az emlékezés szüksége tovább él, ám az első világháborús emlékhelyek és a katonai örökség interpretálásában a 21. századi ember korának megfelelő igényekkel rendelkezik. A harcterek, lövészárkok, a hagyományos és új katonai emlékhelyek felkeresésében a turizmusfejlesztésnek fontos szerepe van (DUNKLEY, R., MORGAN, N., WESTWOOD, S. 2011). A katonai emlékhelyek kialakításának gyakorlata az Egyesült Államokban is tetten érhető. Az 1890-es Kongresszusi ülést követően számos Nemzeti Csata-tér Parkot (*National Battlefield Parks*) alapítottak, amelyek a katonák bátorságának és önfeláldozásának állítottak emléket. Ezek a parkok ma turisztikai attrakciók és az US National Park Service határozata szerint kiemelt kulturális örökségként kezelik őket (HANING, D.M. – STUTTS, M. 2002).

Az első világháborúban harcoló frontkatonák számos tárgyi emléket hagytak hátra, amelyek az egyéni és csoportos történelem örökségei. Az egyéni történelmet a hadinaplók, fényképek, levelek, feljegyzések, személyes tárgyak jelentik, míg a közös történelmi örökséget a harcterek (pl. Verdun, Isonzo) dicsőség-sugárutak, szobrok, ünnepélyes megemlékezések alkotják. WINTER, C. (2009) tanulmányában hangsúlyozza, hogy az első világháborúra való emlékezésnek külön szimbólumrendszere van, a britek és angolszászok esetében ilyen a pipacsvirág, amelyet a kollektív emlékezet a flandriai harcmezőkön elesett katonák és hősi halottak emlékével azonosít. Ez a szimbólumrendszer a téridentitás megfoghatatlan eleme, amely a földrajzi sajátosságokkal együttesen alkotja a helyszín egyedülállóságát.

A kollektív emlékezet létrehozása egyben politikai folyamatnak is tekinthető. Általánosan elfogadott, hogy az emlékhelyek a katonák hősiességének és bátorságának kell, hogy emléket állítsanak, ugyanakkor a háború kegyetlensége és a sokszor szükségtelen emberáldozatok mértéke ne kerüljön hangsúlyosan előtérbe (WINTER, C. 2009, 2011). Ez a fajta emlékezés sokkal inkább a filmvászon, a regényekben, a képzőművészetekben kapott teret, míg a hivatalos, sokszor a Hadügyminisztérium igazgatása alá tartozó katonai emlékhelyek szemantikája, a bátorság és dicsőség ideáját sugallja.

A katonai emlékhelyek turizmusa

A háborús örökségek és katonai emlékhelyek turisztikai fejlesztését illetően fontos hangsúlyozni, hogy a desztinációk és az attrakciók promótálása, mint minden más turisztikai termék esetében, erősen szelektív. A turisztikai marketingszervezetek azokat az emlék-

helyeket választják ki, amelyek valószínűleg nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot és több látogatót vonzhatnak a célterületre (MICHALKÓ G. 2012; WINTER, C. 2009). Az első világháborúra való emlékezésnek Európa turisztikájában pontos állomáshelyei vannak, amelyeket a minden évben megrendezésre kerülő megemlékezéseken zárandók és turisták keresnek fel. Mielőtt az észak-olasz katonai örökséghelyszínek bemutatására kerülnének, érdemes kiemelni néhány nemzetközi példát. Somme-nál a Thiepval emlékhelynek és katonai temetőnek évente 160 000 látogatója van, Belgiumban a nyugati-frontot jelentő harcmezőket évente mintegy 220-320 000 turista tekinti meg (WINTER, C. 2009). Jelen tanulmányban WINTER, C. (2009) alapján, a hagyományos emlékhelyek alatt a harcterek, katonai temetők és emlékhelyek összességét értem, míg az új emlékhelyek között a háborús témát feldolgozó, interaktív múzeumokat, széleskörű, több nemzetiséget megszólaltató és bemutató kiállításokat és rendezvényeket tartom számon. Néhány tradicionális katonai emlékhely ma már saját szuvenir üzlettel, kávézóval, információs- és kutató központtal rendelkezik. Az interaktív múzeumokban az interpretációs elemek alkalmazásánál a digitális display és a statikus elemek egyaránt szerepet kaptak (PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 2011). A franciaországi Péronne-ban 1992-ben nyitotta meg kapuit a *Historial de la Grande Guerre* (a *Historial* műszó a *history* = történelem és a *memorial* = emlékhely szavakból született) múzeum, amely a brit, francia és német katonai és történelmi emlékeket gyűjti össze és mutatja be interaktív módon (www.historial.org). A múzeum az állandó kiállítás mellett, amely több mint 65 000 katonai tárgyat mutat be, időszakos kiállításokat szervez, iskoláskorú gyerekeknek biztosít különböző foglalkozásokat, valamint nemzetközileg jelentős kutató és dokumentációs központtal, saját könyves- és ajándékbolttal rendelkezik.

A belga Ypres-ben, a Flandriai Harcmezőkön (*In Flanders Fields*) elnevezésű modern és interaktív múzeum és kutatóközpont, mely az 1915-ben a kanadai John McCrae által írt azonos című háborús versről kapta a nevét, 2000-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt (www.inflandersfields.be). MCCRAE verse kapcsán vált a pipacs az első világháborús áldozatok emlékének szimbólumává. A múzeum szoros együttműködésben dolgozik a belga turisztikai szervezettel és számos kulturális programmal, rendhagyó történelemórával, valamint megemlékezéssel gazdagítja tárlatát. A múzeum különösen nagy hangsúlyt fektet a táj bemutatására és elemzésére, mint a háborús örökség valódi őrzőjére. A látogatók, ahogy a Flandriában harcoló katonák is, öt kontinensről, eltérő szociokulturális környezetből érkeznek, más és más nyelvet beszélnek, kollektív emlékezetük nemzeti felfogásukhoz illeszkedik. A múzeum kommunikációjában nem a háború eseményeinek nemzeti interpretációját, hanem az egyetemes kollektív memóriát hívja segítségül, és közös emlékhelyet biztosít. A magyar kollektív emlékezetbe Isonzó, Doberdó, Caporetto és Piave neve ivódott be. Az osztrák-magyar hadtestek küzdelméről és szenvedéseiről népdalok születtek, filmek és elbeszélések készültek. Az olasz front katonai emlékhelyei és világháborús öröksége a magyar kollektív emlékezetbe is hozzátartoznak.

Trentino turizmusföldrajza

Trentino autonóm régió Olaszország északi, alpesi régiója, Trentino-Alto Adige/Dél-Tirol tartomány déli területe, legfontosabb városa Trento, amely 1545-ben a tridenti (trentoi) zsinatnak adott otthont. Trentino-Alto Adige autonóm tartomány területét (13 684 km²) és lakosságszámát tekintve leginkább a Nyugat-dunántúli turisztikai régióval (11 318 km²) lehet összehasonlítani. A 6 208 km² területű Trentino régióknak 2012-ben 533 394 lakosa volt, amelyből 117 065 fő a régiószékhely Trento városában élt (www.statistica.provincia.tn.it). A régió területének 49%-a 1 400 méternél magasabban fekszik, a tájat a Déli-Mészköalpok

és a Dolomitok csúcsai uralják. Az erdőséggel borított területek aránya meghaladja az 53%-ot, amelyhez hozzáadódik a védett területek és nemzeti parkok aránya, amely a régió területének 31,2%-át fedi le. Összehasonlításképpen Magyarországon a védett területek száma 2 128, amelyek összesen 892 000 hektárnyi területet foglalnak el (www.ksh.hu). Az alpesi táj turisztikai jelentőségét a 19. században ismerték fel (SZALAI K. – SZILÁGYI Zs. 2007), amikor a táj új értelmezésben tűnt fel és a félelmet sugárzó hegyekből meghódításra váró célállomások lettek. Trentino régiót a Völgyek-községének (*Comunità di Valle*) is nevezik, területét 16 völgy-községre osztják. Az idegenforgalomban és vendég-látásban tevékenykedő vállalkozások száma 2011-ben 4 426 volt, amelyek a turizmust a régióban az ötödik legfontosabb gazdasági tevékenységgé tették (a legjelentősebb termelő szektor a mezőgazdaság, halászat-vadászat és szőlőtermelés 12 596 gazdasági egységgel). A hegyvidéki területekre jellemző szezonális problémáját az aktív- és kulturális turizmus fejlesztésével hidalták át (DÁVID L. – TÓTH G. 2009). A magashegyi desztinációk a nyári időszakban koncerteknek, kulturális rendezvényeknek adnak otthon, amellett, hogy kiváló szolgáltatásokat nyújtó túraútvonalakkal rendelkeznek.

Trentino turizmusa 2012-ben a korábbi évekhez képest 2,8%-kal jobban teljesített. A régióban 1 517 szálloda és 1 326 egyéb kereskedelmi szálláshely működik, amelyek összesen 165 347 férőhelyet biztosítottak az idelátogatóknak. A második otthonok száma viszonylag magas volt (44 978 tulajdon). 2011-ben a turistaérkezések száma 3 327 405 fő volt, 2012-ben 11,4 millió vendégéjszakát regisztráltak a szállodákban, valamint 4,1 millió vendégéjszakát az egyéb kereskedelmi szálláshelyeken (www.statistica.provincia.tn.it). A 2012-es adatok szerint a magánszálláshelyeken 5,1 millió vendégéjszakát, míg a második otthonokban 9,3 millió éjszakát töltöttek. A kereskedelmi szálláshelyeken töltött átlagos tartózkodási idő 4,3 nap volt, míg a magánszálláshelyeken ez lényegesen hosszabb volt, átlagosan 9 napnak felelt meg. A belföldi turizmus jelentőségét mutatja az az adat, mely szerint 2012-ben a szállodákban 7,2 millió vendégéjszakát, míg az egyéb kereskedelmi szálláshelyeken 2,1 millió éjszakát töltöttek az olaszok. A legfontosabb küldő tartományok Lombardia, Emilia-Romagna, Veneto, Lazio és Toscana voltak. Ezzel szemben a külföldi turistaérkezések száma a kereskedelmi szálláshelyeken 2011-ben csupán 1 274 245 főt jelentett, míg az egyéb szálláshelyeken 106 721 főt tett ki. A külföldi turistaérkezések szempontjából Németország 1 350 000 vendégéjszakával a legfontosabb küldő ország, amelyet Lengyelország, az Egyesült Királyság, Csehország és Ausztria követnek (www.statistica.provincia.tn.it).

Trentino autonóm régió katonai örökségének turisztikai hasznosítása

Trentino az Osztrák-Magyar Monarchia és az Olasz Királyság határvidékét jelentette az első világháború kitörésekor. Az észak-olasz tartomány területén ma közel 80, az első világháborúhoz kapcsolódó katonai építmény található, amelyek visszafordíthatatlanul formálták át a trentino-i tájat. A turisztikai marketingért felelős szervezetek (*Trentino Sviluppo Spa*; *Trentino Marketing Spa*), önkéntesekből álló egyesületek (*Fondazione Opera Campana dei Caduti*), és a múzeumok (a *Museo Storico Italiano della Guerra*; a *Fondazione Museo Storico del Trentino*) összefogtak annak érdekében, hogy a háborús emlékeknek örökséget állító helyszínnek, lövészárkok, hadiállások, erődök beépüljenek a turisztikai útvonalakba. A fent említett szervezetek a Trentoi Autonóm Régió (*Provincia Autonoma di Trento*) irányításával hozták létre a „Nagy Háború Projektet”, amely a 2014-ben esedékes, a háború kitörésének századik évfordulójára szervezett megemlékezéseket és eseményeket koordinálja. A rendezvények és az iskolásoknak szóló rendhagyó törté-

nelem órák szervezésén túl a szervezetek együttműködnek a katonai örökséghelyszínek állapotfelmérésében és megőrzésében, továbbá a helyszínek turisztikai hasznosításában.

A katonai örökség nagy része, az átfogó állapot megőrzési és fejlesztési hasznosítási projekteknek köszönhetően (elsősorban az Európai Unió által támogatott, 2001-ben befejeződött LEADER II projekt) ma már biztonsággal látogatható. Az utazási irodák szervezett túrákat is ajánlanak alpinista vezetővel és történész kísérővel, aki segít az első világháborús maradványok és emlékek értelmezésében.

A Nagy Háború osztrák-magyar frontvonalát a magashegyi erőrendszer jelzi, amely sokszor 2000-3000 méteren, túlevelű erdőkbe vagy jég- és hófödte tájba ékelt beton-monstrumoknak ad otthont. A háborúban „gleccserfrontnak” nevezett területen, az Ortler (3902 m), a Presanella (3556 m), az Adamello (3554 m) és a Judikarien (3462 m) csoportok gerincein a katonáknak az extrém viszonyok között elsősorban a túlélésért kellett megküzdeniük. A frontkatonák pusztító hóviharakkal, lavinákkal, sokszor 15 méteres hóval, dermesztő hideggel erejüket megfeszítve küzdöttek. Ezek a magashegyi katonai állások, és a csupán néhány éve Ortles közelében felfedezett, 3632 méteren található osztrák-magyar hadiállomás, ma a turisták és kutatók számára megközelíthetőek az elbűvölő hegyvidéki tájakon kiépített turistaútvonalon keresztül. Az útvonalak természetesen csak a nyári időszakban járhatóak.

A régió egész területén összesen 19 katonai és háborús témát feldolgozó és bemutató múzeum működik, amelyek közül a legnagyobb a roveretoi Olasz Hadtörténeti Múzeum (*Museo Storico Italiano della Guerra*). A múzeumok célja, hogy az első világháború megfogható és megfoghatatlan örökségét bemutassák, ennek érdekében számos kulturális és didaktikai programot szerveznek, amelyek Trentino régió kulturális attrakciói között kiemelten kezelt eseményeknek számítanak (www.trentinograndeguerra.it).

1. kép Osztrák-magyar katonai temető Slaghenaufi-nál, Trentino régióban.
Photo 1 Austro-Hungarian military cemetery at Slaghenufi in Trentino.

Fontos kezdeményezésnek tekinthető a tematikus utak kialakítása, aminek a célja a helyszínek összehangolása volt. A katonai örökségeket két tematikus út fogja össze. A tematikus utak tervezésénél számos szempontot figyelembe kell venni (KARANCSI Z. – KATONA Z. 2009), amelyek meghatározók az út sikerességét tekintve (megközelíthetőség, bejárhatóság, az út hossza, a téma jelentősége, az állomások közötti együttműködések minősége stb.). A magashegyi területeken található katonai állásokat a „Béke ösvényén” (*Sentiero della Pace*) haladva lehet megtekinteni. Az ösvénynek hét szakasza van (1. Tonale-átjáró és Presanella, 2. Adamello-csúcs és Rendena-völgy, 3. Ledro-völgy és magas-Garda, 4. Rovereto és Vallagarina, 5. Folgaria-felföld, Lavarone és Luserna, 6. Sugana-völgy Lagorai, 7. Fiemme- és Fassa-völgy), minden szakasz bejárása két-három napot vesz igénybe és – lévén magashegyi, 2200 m feletti útvonalakról van szó – túrafelszerelést igényel. A szakaszok külön-külön is teljesíthetők. Ez a tematikus út elsősorban a kulturális és katonai örökségre épül, ugyanakkor az út teljesítéséhez megfelelő fizikai felkészültség szükséges, amely sportteljesítménynek is felfogható.

2001-ben befejeződött a LEADER II projekt által finanszírozott tematikus út kiépítése, amely a „Nagy erődök útvonala” (*I percorsi delle grandi fortezze*) elnevezést kapta. A projekt célja a hegyvidéki területeken található osztrák-magyar világháborús erődök megőrzése és hasznosítása volt. A tematikus út kiépítése nem csupán az erődök állapotmegőrzését és felújítását igényelte, hanem az erődöket összekötő, kerékpáron és lóháton is bejárható túraútvonalak létrehozását is szorgalmazta. A kifejezetten mountain bike-kal teljesíthető 100 km-es útvonal az első világháborús katonai szolgálati útra épült ki. A Spitz-Verle-, Belvedere-, és Busa erődök, amelyek a kerékpáros útvonal mentén fontos történelmi és kulturális állomásokat jelentenek, lehetőséget adnak arra, hogy a látogató betekintést nyerjen a frontkatonák mindennapjaiba. Az „Erődök 100 km-e” (*100 km dei Forti*) mountain bike útvonal három részre oszlik, amelyeket külön-külön is végig lehet tekerni. Az első útvonal az 52,5 km-es Folgaria-felföldi szakasz, a második a 24 km-es Lavarone-felföldi, míg a harmadik a 26,48 km-es Luserna szakasz. Az útvonalon több kerékpáros versenyt is szerveznek a nyári időszakban (www.tr3ntino.it). A kerékpáros turisták fogadására számos szálloda és egyéb kereskedelmi szálláshely felkészült, és kifejezetten az ő igényeikre épülő szolgáltatásokkal várja a vendégeket (kerékpárszervíz és tárolóhely, biciklimosó, kerékpárosok étrendjét követő menü, mosodaszolgáltatás stb.). Az útvonalat információs táblák és térképek jelölik. A katonai örökségeknél az információs táblák leginkább olasz nyelven tájékoztatják az odalátogatót, az osztrák-magyar katonai emlékhelyeknél németül és olaszul informálnak (magyarul, horvátul vagy csehül nem). Az osztrák-magyar (k.u.k.) katonai temetők és emlékhelyek fenntartása és megőrzése a Trentino-Alto Adige Katonai Parancsnokság hatáskörébe tartozik. A katonai szervezet az 1919-ben alapított Osztrák Fekete Kereszt (*Österreichisches Schwarzes Kreuz*) egyesülettel működik együtt az emlékhelyek és temetők megőrzése érdekében (www.osk.at).

Összefoglalás

2014-ben a Nagy Háború kitörésének századik évfordulójára emlékezünk. Az első világháború katonai és háborús öröksége mementóként áll a harcok áldozatainak emlékére. A nemzeti és európai kollektív emlékezet konkrét helyszínei a felújított, védelmet élvező és kulturális örökségként kezelt katonai erődök, lövészárkok, katonai temetők és emlékhelyek. A viszonylag kis területű észak-olasz Trentino tartomány különösen nagy hangsúlyt fektet a Nagy Háború örökségének megőrzésére és megfelelő bemutatására, hangsúlyozva a háború által is formált téridentitás megfogható és megfoghatatlan ele-

meit. Az alpesi katonák és a földművesekből és erdőgazdálkodókból verbuvált frontkatonák jól ismerték a hegyvidéki területeket, számukra ismerős volt a táj. Az a táj, amelyet nem csak a jég, a hó, az eső és a szél, hanem a háború eseményei is megtépáztak. A háborús örökség turisztikai hasznosítása nem szentségtörés, a méltó megemlékezés és a mélyebb ismeretek megszerzésének lehetőségét kínálja.

A tematikus útvonalak szervezettsége, kiépítettsége, valamint a háborús és kulturális örökségek interpretációja a turisztikai menedzsment feladata. Trentino régióban a különböző szervezetek közötti együttműködés szükséges volt annak érdekében, hogy a Nagy Háború örökségét a kulturális turizmus termékfejlesztésének folyamatába illesszék. A Nyugat-Dunántúl turisztikai régióhoz hasonló területű és lakosságú régió kiemelten kezeli az első világháború katonai örökségének megfogható és megfoghatatlan elemeit. A történelmi eseményekre való emlékezés része, hogy azok a kortárs látogatók számára is értelmezhetők legyenek, ezért van nagy jelentősége a katonai örökséghelyszínek turisztikai célú fejlesztéseinek. Jelen tanulmány elméleti kiindulópontot kívánt nyújtani a háborús örökségek turisztikai hasznosításának elemzéséhez Trentino régió példáján keresztül.

IRIMIÁS ANNA

Kodolányi János Főiskola Turizmus Tanszék, Székesfehérvár
irimias@kodolanyi.hu

IRODALOM

- BALLA T. 2010: A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai. – Argumentum Kiadó, Budapest. 348. p.
- CHRONIS, A. 2005: Coconstructing heritage at the Gettysburg storyscape. – *Annals of Tourism Research* 32. 2. pp. 386–406.
- CSÁSZÁR L. 2004: Diktatúrák hagyatéka mint idegenforgalmi vonzerő. – *Turizmus Bulletin* 3. pp. 26–33.
- DÁVID L.–TÓTH G. 2009: Hegyvidéki területek szezonálisításának problémái a Mátravidék példáján. – *Földrajzi Közlemények* 133. 1. pp. 33–41.
- DUNKLEY, R.–MORGAN, N.–WESTWOOD, S. 2011: Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. – *Tourism Management* 32. pp. 860–868.
- GIANNI, P. 2009: Storia della Grande Guerra sul fronte italiano. 1915–1918. – Ugo Mursia Editore, Milan. p. 908.
- HANING, D.M.–STUTTS, M. 2002: Spatial demand for national Battlefield Parks. – *Annals of Tourism Research* 19. 3. pp. 707–719.
- HOBBSAWM, E. J. 1998: A szélsőségek kora. A rövid 20. század története. – Pannonica Kiadó, Budapest. 576 p.
- HYDE, K. F.–HARMAN, S. 2011: Motives for a secular pilgrimage to the Gallipoli battlefields. – *Tourism Management* 32. pp. 1343–1351.
- KARANCSI Z.–KATONA Z. 2009: Egy festői út tervezése a Medves-térségben. – *Földrajzi Közlemények* 133.1. pp. 23–32.
- MICHALKÓ G. 2012: Turizmológia. – Akadémia Kiadó, Budapest. 266 p.
- PINTÉR T.–RÓZSAFI J.–STENCINGER N. 2009: Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében. – Tálatum Kiadó, Budapest. 192. p.
- PROVINCIA AUTONOMA DI TRENTO – SERVIZIO STATISTICA. 2013. Conoscere il Trentino – www.statistica.provincia.tn.it.
- PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 2011: Az attrakciótól az élményig. – Akadémia Kiadó, Budapest. 342 p.
- RAVENNA, D.–SEVERINI, G. 2001: Il patrimonio storico della Grande Guerra. – Gaspari Editore, Udine. 199 p.
- SEATON, A.V. 1999: War and thanatourism: Waterloo 1815–1914. – *Annals of Tourism Research* 26. 1. pp. 130–158.
- SMITH, V.L. 1998: War and Tourism. An American Ethnography. – *Annals of Tourism Research* 25. 1. pp. 202–227.
- STONE, PH. 2012: Dark tourism and significant other death. Towards a Model of Mortality Mediation. – *Annals of Tourism Research* 39. 3. pp. 1565–1587.
- SZABÓ D. (szerk.) 2009: Az első világháború – Nemzet és emlékezet. – Osiris Kiadó, Budapest, 838 p.
- SZALAI K.–SZILÁGYI Zs. 2007: A táj a turizmus fókuszában. – *Földrajzi Közlemények* 131. 3. pp. 147–156.

WINTER, C. 2011: First World War Cemeteries: Insights from Visitor Books. – *Tourism Geographies* 13. 3. pp. 462–479.

WINTER, C. 2009: Tourism, social memory and the Great War. – *Annals of Tourism Research* 36. 4. pp. 607–626.

www.historial.org

www.inflandersfields.be

www.ksh.hu

www.osk.at

www.trentinograndeguerra.it

www.visittrentino.it